

УДК 371.15

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/28.208828>

Світлана ТКАЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5453-277X,

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри психології та соціальної роботи
Одеського національного політехнічного університету
(Одеса, Україна) svt1503@yahoo.com*

КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕТАП ЕКСПЕРИМЕНТУ З ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті описано організацію, проведення та аналіз результатів констатувального етапу експерименту з формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, розглянуто проблеми дослідження стану сформованості даної компетентності на первинному етапі.

Розкрито актуальність підготовки вчителів, які не тільки володіють ґрунтовними знаннями в предметній галузі і практичними педагогічними вміннями, але й демонструють професійно важливі, зокрема морально-етичні якості, спроможні адекватно відображати реальність, формувати і виявляти власне ставлення до явищ дійсності. Наведено, що неабиякий потенціал щодо формування етичної компетентності мають суспільно-гуманітарні дисципліни, які пов'язані з людиною, її світоглядними цінностями, життєвими та суспільними потребами й інтересами.

Проведено науковий аналіз суті поняття «етична компетентність», з'ясовано її складові частини. Визначено компоненти сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін: потребісно-ціннісний, змістовий, діяльнісний. Уточнено критерії, показники та рівні сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. Для перевірки сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін за визначеними критеріями охарактеризовано методи дослідження. Етична компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін виявляється як невід'ємна складова частина їхньої професійної компетентності, яка передбачає організацію етичної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, спрямовану на формування етичної поведінки, моральних якостей особистості на основі свідомого засвоєння етичних знань та оволодіння етичними вміннями, що дозволяє виконувати соціально-ціннісні функції в колективі, попереджувати й усувати прояви негативної поведінки.

***Ключові слова:** етична компетентність, констатувальний етап дослідження, методи дослідження стану сформованості етичної компетентності, критерії та показники етичної компетентності.*

Svitlana TKACHENKO,

orcid.org/0000-0002-5453-277X,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer of the Department of Psychology and Social Work

Odesa National Polytechnic University

(Odesa, Ukraine) svt1503@yahoo.com

ASCERTAINING STAGE OF THE EXPERIMENT ON FORMING THE ETHICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

The article describes the process of organising, conducting and analysing the results of the ascertaining stage of the experiment on forming the ethical competence of future teachers of Social Sciences and Humanities, discusses the problems of studying the state of this competence formation at the primary stage.

The paper reveals the importance of the training of teachers who not only possess thorough knowledge in the subject area and practical pedagogical skills, but also demonstrate the professionally important qualities, in particular moral and ethical, and are able to adequately reflect reality, form and express their own attitude to the phenomena of reality. It is stated that Social Sciences and Humanities that are connected with a person, their outlook values, life and social needs, as well as interests, have great potential for forming the ethical competence.

The scientific analysis of the essence of the concept of "ethical competence" is carried out, and its components are identified. The components of forming the ethical competence of future teachers of Social Sciences and Humanities are defined: necessity-value, content, and actional. The criteria, the indicators and the levels of the ethical competence of future teachers of Social Sciences and Humanities are clarified. To test the ethical competence of future teachers of Social

Sciences and Humanities according to certain criteria, the research methods are characterized. The ethical competence of future teachers of Social Sciences and Humanities is regarded as an integral part of their professional competence, which involves organising ethical interaction of the subjects of the pedagogical process, aimed at forming ethical behaviour and moral qualities of a person on the basis of conscious acquisition of ethical knowledge and skills, which allow performing social and value functions in the team, preventing and eliminating manifestations of negative behaviour.

Key words: ethical competence, ascertaining stage of the research, methods of researching the state of ethical competence formation, criteria and indicators of the ethical competence.

Постановка проблеми. В умовах гуманізації освіти, особистісно орієнтованого підходу до навчання учнів пріоритетного значення набуває формування знань основних категорій етики, принципів і функцій педагогічної моралі, вмінь та навичок безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації, а також умінь приймати відповідальні рішення. Реалізація цих завдань залежить від рівня моральної поведінки вчителя.

Для майбутнього вчителя досить актуальним є вивчення засад педагогічної професії. Етична компетентність як базова складова частина професійності вчителя віддзеркалює його духовність і моральність, здатність діяти відповідно до норм педагогічної етики. Саме тому формування етичної компетентності у майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін є досить актуальним завданням сьогодення.

Особливого значення набуває проблема формування етичної компетентності у майбутнього вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін, який формує погляди і переконання учнів, їхні загальнолюдські цінності. Вчителі суспільно-гуманітарних дисциплін є трансляторами соціальних цінностей, оскільки предмети, які вони викладають, тісно пов'язані з процесами, що відбуваються в суспільстві, соціальними відносинами тощо.

Аналіз досліджень. Проблема вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів знаходить своє відображення у працях сучасних вітчизняних учених: І. Д. Беха, В. М. Гриньової, І. А. Зязюна, О. М. Пехоти, Н. Б. Сопневої, Л. Л. Хоружі та в окремих зарубіжних дослідників: у Великій Британії (Т. В. Гарбуза, М. П. Задорожна, та ін.), Німеччині (Н. В. Махия, І. В. П'янківська, А. І. Турчин та ін.), Польщі (С. П. Каричковська, О. В. Кучай, та ін.), Франції (О. В. Голотюк, В. П. Лащихіна та ін.), Греції (Ю. М. Короткова та ін.), Данії (А. О. Роляк та ін.), Норвегії (В. І. Семілетко та ін.), США (О. М. Зіноватна, Т. С. Кошманова, та ін.), Японії (О. Ю. Озерська та ін.), проводиться її порівняльний аналіз (В. М. Вакуленко, Н. В. Мукан, Л. П. Пуховська та ін.).

До проблеми формування професійної компетентності вчителя гуманітарного профілю зверталися Е. Ю. Батальщикова, Р. С. Гурін,

І. П. Єрмакова, І. Г. Западинська, Ж. В. Ковалів, Т. І. Койчева, Р. В. Костенко, Р. В. Кострубань, А. О. Лановенко, Г. Ф. Мартинюк, М. М. Мілова, І. В. Ревенко, Т. Б. Руденко, Н. Б. Самойленко, А. О. Трофименко, О. С. Целих і ін. та ін., які, зокрема, розглядали етичну компетентність учителя як основу реалізації гуманістичної парадигми освіти. Особливу увагу приділяють формуванню професійної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін (В. В. Баркасі, М. В. Єлькін, В. О. Коваль, О. В. Пахомова, І. О. Пінчук, М. М. Сідун, О. В. Тімець та ін.)

Водночас, незважаючи на значний інтерес вітчизняних учених до підготовки майбутніх учителів гуманітарного профілю та здійснення професійної діяльності на етичних засадах, проблему формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у системі вищої педагогічної освіти розроблено недостатньо.

Мета статті – визначити стан сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін на констатувальному етапі педагогічного експерименту.

Виклад основного матеріалу. У ході проведення констатувального експерименту вивчено теоретичні та методичні аспекти етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, визначені критерії сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін: мотиваційний, когнітивний, операційний. Показниками мотиваційного критерію виступили професійні цінності, професійна спрямованість, потреба в самоактуалізації і професійній самореалізації як учителя суспільно-гуманітарних дисциплін та професійно-гуманістичні якості; когнітивного – знання основних категорій етики, знання предмету та структури педагогічної етики; знання принципів та функцій педагогічної моралі, знання сутності і структури моральної свідомості педагога; операційного – професійно-гуманістичні вміння, вміння використовувати етичні знання у професійній діяльності, вміння та навички безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації, вміння приймати відповідальні рішення тощо.

Оскільки всі перелічені знання та вміння повинні бути сформованими у випускників загальноосвітньої школи, то, безумовно, вчителі суспільно-гуманітарних дисциплін повинні бути готовими до їх формування в школярів. Таким чином ці знання та уміння повинні бути сформовані й у студентів – майбутніх учителів.

Мета констатувального етапу експерименту полягала в такому: проаналізувати рівні сформованості етичної компетентності майбутніх вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін, виявити, як відбувається формування даної компетентності студентів в процесі вивчення дисциплін суспільно-гуманітарного циклу протягом навчання у вищому навчальному закладі.

В основу первинного діагностування було покладено розроблену методикою діагностування рівнів сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін (високого, середнього та низького), що складалася з апробованих методик, серед яких: «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості» (Н. П. Фетіскін та ін.), «Оцінка професійної спрямованості особистості», «Готовність до саморозвитку», «Професійно-гуманістичні якості» (О. М. Яцій), «Професійно-гуманістичні вміння» (О. М. Яцій), а також спеціально-розробленого тесту успішності та ситуаційних завдань

У діагностуванні брали участь 412 студентів 4-го курсу (з них 24 студенти спеціальності «Історія», 25 – «Українська мова та література», 16 – «Українська мова та література. Мова і література (англ.)» Державного закладу «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; 42 студенти спеціальності «Історія», 60 – «Українська мова та література», 12 – «Російська мова та література», 5 – «Болгарська мова та література», 22 – «Філософія» Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова). Експеримент тривав упродовж 2014-2015, 2015-2016 навчальних років.

Застосування означених методик дозволило отримати такі результати.

Результати діагностування професійних цінностей студентів за методикою «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості» (Подоляк, Юрченко, 2008а: 165), показали, що в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін домінують сімейні цінності – (середній бал – 169,05), друге місце посідають професійні (середній бал – 164,29), далі – соціальні (середній бал – 161,90), інтелектуальні (середній бал – 158,57), фінансові (середній бал – 144,29), фізичні (середній бал – 177,62), суспільні (середній бал –

108,57) цінності. На останньому місці знаходяться духовні цінності (середній бал – 99,05).

Результати діагностування професійної спрямованості студентів за методикою «Оцінка професійної спрямованості особистості викладача» (Подоляк, Юрченко, 2008б: 229) засвідчили, що переважна кількість майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін (42,86%) виявили тип «учитель-інтелігент», 42,86% – до типу «вчитель-організатор», 38,1% – до типу «вчитель-предметник», 23,81% – до типу «вчитель-комунікатор».

За результатами діагностування потреби студентів в самоактуалізації і професійній самореалізації як майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, проведеного за методикою «Готовність до саморозвитку», (Мешко, 2012: 170) було з'ясовано, що 28,6% студентів прагнуть пізнати себе, але не намагаються змінюватись, не усвідомлюють тих труднощів, що заважають їхньому саморозвитку. Водночас переважна більшість студентів (71,4 %) можуть самовдосконалюватись, але не намагаються пізнавати себе.

За результатами діагностування професійно-гуманістичних якостей майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, проведеного за відповідною методикою «Професійно-гуманістичні якості» (Яцій, 2007а: 9), було з'ясовано, що якість «любов та повага до дітей» домінує у 76,2% студентів; друге місце посідають такі професійно-гуманістичні якості, як «доброзичливість», «оптимізм, почуття гумору, гарний настрій», «потреба у професійно-педагогічному самовдосконаленні» (61,9%); далі йдуть якості «гуманність» та «справедливість» (52,38%); «культура поведінки» (47,62%); «самокритичність» (42,86%); «вимогливість», «самоконтроль, самодисципліна», «дотримання норм етикету» (38,10%); «чесність, щирість», «об'єктивність», «педагогічний такт, витримка, терпіння» (33,33%); «інтелігентність» (23,81%), «самообмеження, самопожертва» (9,52%).

За результатами діагностування етичних знань було з'ясовано, що їх рівень у студентів загалом незадовільний.

Щодо професійно-гуманістичних умінь студентів, продіагностованих за відповідною методикою «Професійно-гуманістичні вміння вчителя» (Яцій, 2007б: 14), то було виявлено 9,5% майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, які мають високий рівень їх сформованості; більшість студентів (85,7%) мають середній рівень сформованості професійно-гуманістичних умінь, а 4,8% студентів – низький рівень.

Діагностування наявності у студентів *умінь* використовувати етичні знання у професійної діяльності, *умінь* та навичок безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації, а також *умінь* приймати відповідальні рішення, засвідчило такі результати: низький рівень їх сформованості був виявлений у 33,3%; середній – у 47,6%; високий – у 19%, що підкреслило необхідність їх цілеспрямованого формування.

Узагальнені кількісні дані вхідного оцінювання представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати констатувального зрізу щодо сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін

Рівні сформованості етичної компетентності	Кількість респондентів	
	(осіб)	(%)
Високий	70	16,99
Середній	283	68,69
Низький	59	14,32
Загальна кількість	412	100%

З табл. 1 видно, що високий рівень етичної компетентності засвідчили 70 студентів, що становить 16,99% від загальної кількості майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, які брали участь у започаткованому експерименті. Середній рівень етичної компетентності засвід-

чили 283 студента, що становить 68,69%. Низький рівень етичної компетентності був виявлений у 59 студентів, що становить 14,32%.

Результати діагностування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін окремо за кожним критерієм презентовано в табл. 2.

Як свідчить табл. 2, високий рівень етичної компетентності за мотиваційним критерієм був зафіксований у 72 студентів, що становить 17,47%. Середній рівень засвідчили 227 студентів (55,1%), тоді як низький рівень етичної компетентності – 113 (27,43%) студентів.

Щодо когнітивного критерію, то високий рівень етичної компетентності був виявлений в 51 (12,38%) студента, середній рівень – у 273 (66,26%) студентів, низький рівень – у 88 (21,36%) студентів.

Результати оцінювання етичної компетентності студентів за операційним критерієм показали, що її високий рівень засвідчили 59 (14,32%) майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, середній рівень – 302 (73,3%) студенти, а низький рівень – у 51 (12,38%) студент.

Подальша експериментально-дослідна робота передбачала розподіл студентів за експериментальними та контрольними групами, який відбувався на добровільних засадах: студенти 4 курсу за бажанням відвідували запропонований нами спецкурс та були віднесені до експериментальних груп. Загалом експериментальну групу утворили 204 особи, контрольну – 208 осіб.

Таблиця 2

Результати констатувального зрізу за критеріями сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін

Критерії	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Мотиваційний	72	17,47	227	55,1	113	27,43
Когнітивний	51	12,38	273	66,26	88	21,36
Операційний	59	14,32	302	73,3	51	12,38
Етична компетентність	70	16,99	283	68,69	59	14,32

Таблиця 3

Результати констатувального зрізу в експериментальній і контрольній групах (у %)
щодо сформованості етичної компетентності студентів

Критерії	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Мотиваційний	16,67	18,27	53,92	56,25	29,41	25,48
Когнітивний	12,74	12,02	64,71	67,79	22,55	20,19
Операційний	13,73	14,9	73,53	73,08	12,74	12,02
Етична компетентність	15,69	18,27	70,59	66,83	13,72	14,9

Результати оцінювання рівнів етичної компетентності, отримані в експериментальній і контрольній групах на початку дослідно-експериментальної роботи, представлено у табл. 3.

З табл. 3 видно, що за мотиваційним критерієм високий рівень етичної компетентності засвідчили 16,67% студентів експериментальної і 18,27% студентів контрольної групи; середній рівень етичної компетентності – по 53,92% і 56,25% студентів; відповідно, низький рівень етичної компетентності – 29,41% студентів експериментальної і 25,48% студентів контрольної групи.

За когнітивним критерієм, високий рівень етичної компетентності засвідчили 12,74% студентів експериментальної і 12,02% студентів контрольної групи; середній рівень етичної компетентності – 64,71% студентів експериментальної і 67,79% контрольної групи; низький рівень етичної компетентності – по 22,55% і 20,19% студентів, відповідно.

Щодо операційного критерію, то високий рівень етичної компетентності виявили 13,73% студентів експериментальної і 14,9% студентів контрольної групи; середній рівень етичної компетентності був зафіксований у 73,53% студентів експериментальної і 73,08% студентів контрольної групи; низький рівень – відповідно у 12,74% і 12,02% студентів.

З таблиці 3 видно, що на констатувальному етапі експериментальної роботи студенти експериментальної і контрольної груп засвідчили майже однакові результати. Це дало підставу для припущення, що вказані групи належать одній сукупності, тобто різниця у сформованості їхньої етичної компетентності не є статистично значущою.

Було сформульовано статистичну гіпотезу про належність медіан сукупностей результатів діагностування в групах до однієї генеральної сукупності, тобто:

$$H_0 : Md_1 = Md_2.$$

Вибір гіпотези про рівність саме медіан сукупностей даних був обумовлений тим, що закон їх розподілу не є нормальним і в цьому випадку медіана є найбільш усталеною і коректною оцінкою центральної тенденції. Перевірка гіпотези H_0 здійснювалася за медіанним критерієм для двох вибірок різного розміру (Лапач, 2002). Розрахунки проводились із застосуванням програмного продукту Excel за допомогою практичного посіб-

ника (Суходольський, 1998а). Критичні значення статистичних критеріїв були знайдені за статистичними таблицями (Суходольський, 1998б).

Для перевірки сформульованої статистичної гіпотези було обчислено медіану для об'єднаної вибірки за формулою:

$$Md = X_{Md} + \frac{h \left(\frac{n}{2} - m_x^{\max} \right)}{m_m},$$

де $n = \sum_{i=1}^k n_i$ – загальна кількість студентів, що брали участь в експерименті;

n_i – кількість студентів i -тої групи;

k – кількість груп;

X_{Md} – фактична нижня границя медіанного інтервалу;

h – ширина медіанного інтервалу;

$m_x^{\max}$ – частота, набута до початку медіанного інтервалу;

m_m – частота в медіанному інтервалі [3].

Медіанний критерій був розрахований за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(L_i - K_i)^2}{K_i},$$

де:

L_i – кількість більших за медіану значень i -тої сукупності даних, що спостерігається;

K_i – кількість більших за медіану значень i -тої сукупності даних, що очікується,

$$K_i = \frac{n_i \sum_{j=1}^k L_j}{n} \quad [1].$$

Розраховане значення медіанного критерію порівнювали з критичним значенням розподілу $\chi^2_{табл}$, взятим з рівнем значимості 0,05 та ступенем свободи $(k - 1)$.

Висновки. Отже, за результатами констатувального зрізу склад експериментальної і контрольної груп був однаковим. Підставою для цього були результати статистичної перевірки припущення, що вказані групи належать до однієї сукупності, тобто різниця в сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін не є статистично значущою: на початку формувального етапу експерименту експериментальна і контрольна групи суттєво не відрізнялися за рівнем етичної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лапач С. Н., Чубенко А. В. Статистика в науке и бизнесе. Киев : МОРИОН, 2002. 640 с.
2. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 197 с.
3. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : практикум. Київ : Каравела, 2008. 335 с.
4. Суходольский Г. В. Основы математической статистики для психологов : учебник. Санкт-Петербург : С.-Петербургский ун-т. 1998. 464 с.
5. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін : навчальний посібник. Київ : Академія, 2011. 222 с.
6. Яцій О. М. Гуманізація та технологізація виховання : методичні рекомендації. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2007. 56 с.

REFERENCES

1. Lapach S. N., Chubenko A. V. Statistika v nauke i biznese [Statistics in science and business]. Kiev : MORION, 2002. 640 s. [in Russian].
2. Meshko H. M. Vstup do pedahohichnoi profesii : navchalnyi posibnyk [Introduction to the teaching profession: a textbook]. Kyiv : Akademyvdyav, 2012. 197 s. [in Ukraine].
3. Podoliak L. H., Yurchenko V. I. Psykholohiia vyshchoi shkoly : praktykum. [Psychology of higher education]. Kyiv : Karavela, 2008. 335 s. [in Ukraine].
4. Suhodolskij G. V. Osnovu matematicheskoy statistiki dla psihologov : uchebnyk [Basics of mathematical statistics for psychologists: a textbook]. SPb. : S.- Peterbuqskij un-t., 1998. 464 s. [in Russian].
5. Shliakhtun P. P. Metodyka vykladannia sotsialno-humanitarnykh dystsyplin : navchalnyi posibnyk. [Methods of teaching social sciences and humanities: a textbook]. Kuiv : Akademiya, 2011. 222 s. [in Ukraine].
6. Iatsii O. M. Humanizatsiia ta tekhnolohizatsiia vykhovannia : metodychni rekomendatsii [Humanization and technologicalisation of education: guidelines]. Odesa: PDPU im. K. D. Ushynskoho, 2007. 56 s. [in Ukraine].